

Fahreddin Râzî’de Hz. Davud ve Hz. Süleyman’ın İsmeti Sorunu

The Problem Innocence of Prophet David and Prophet Solomon According to Fahreddin Razi

Osman ORAL^a

^aKelâm ve İtikâdi Mezhepler AD,
Emekli Öğr. Üyesi,
Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Yozgat

Geliş Tarihi/Received: 23.02.2017
Kabul Tarihi/Accepted: 20.04.2017

Yazışma Adresi/Correspondence:
Osman ORAL
Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Kelâm ve İtikâdi Mezhepler AD,
Emekli Öğr. Üyesi, Yozgat,
TÜRKİYE/TURKEY
osman-oral@hotmail.com

ÖZ Peygamberler birer insan olarak diğer insanların sahip oldukları genel özelliklere sahiptirler. Kur’ân âyetleri ve hadis metinlerinde nebilerle birlikte günah ve tevbe geçmesi, farklı şekilde anlaşılabilir. Bazı âlimler onların günah işlediğini iddia ederler. Diğer bazıları da onların nübüvvet görevi verilmeden önce günah işleyip şirke düşebilecekleri kanaatindedir. Bu, nebilerin getirdiği vahyin güvenilirliği açısından birçok problemi de gündeme getirmektedir. Eğer peygamberler günah işleselerdi, Allah onlara itaati emretmezdi, diğer taraftan ümmetlerinin de günah işlemeleri meşru olurdu. İsmet niteliği, onların, Allah tarafından, kötülük yapma, günah işleme ve yalan söyleme hususunda korunduğunu ifade eder. Bu özellik, nebiler için zaruri ve gerekli bir şeydir. Peygamberler insan olma bakımından birtakım küçük günahlar veya hatalar işleyebilirler. Fakat bunların nübüvvet vazifesine bir zarar vermediği söylenmiştir. Sünnî anlayış içerisinde nebilerin ismeti problemi konusunu sistematik bir şekilde genişçe ele alan kelâm ve felsefe âlimi Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) olduğu söylenebilir. Çünkü O, konu hakkında ilk defa “İsmetü’l-Enbiyâ” adında müstakil bir eser yazmıştır. Bu makalede Hz.Dâvûd ile Hz.Süleyman’ın ismetiyle ilgili yapılan eleştiri ve problemlere karşı Râzî’nin cevapları incelenip değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz.Dâvûd, Hz. Süleyman, İsmet, İsmetü’l-Enbiyâ,
Fahreddin er-Râzî

ABSTRACT As a human, prophets have general features like the other normal people have. Quranic verses and in the texts of the hadith the prophets along with go through sin and repentance can be understood in different ways. Some scholars claim that it is their sin. Others before being given the task of prophethood sin and considers that the vinegar can be reduced. This, in terms of the credibility of the revelation that the prophets brought raises many problems. If prophets ever committed sins, Allah would not ordain submission and obedience to them, on the other hand then it would be lawful for their fallowers to do the same. The mudifying adjective attributed to prophets denotes their innocence and inviolability againts vices, sins and falsehood. This attribute is considered to be an essential and indispensable one. It is concluded that prophets make some mistakes and sins with regard to being human but they do not impair their prophethood mission. In the sunni understanding about the innocence of the prophets wide in a systematic way can be said to be scholar of theology and philosophy Fahreddin al-Razi (ö.606/1210). Because of that, for the first time about the subject “Ismetu'l-Anbiya” in the name of an independent work, has written. This article are examined and evaluated in the answers of by Fahreddin al-Razi, problems and criticism about the innocence of the prophet David and the prophet Solomon.

Keywords: The prophet David, the prophet Solomon, Innocence, Ismetu'l-Anbiya,
Fahreddin al-Razi

İslâmın inançla ilgili yönünü inceleyen ilim dalı kelâm'ın sem'iyat kısmına giren *Nübüvvet*; İslâm inanç ve düşünce tarihinin en önemli ve temel konularından biridir.¹ Yaratıcı ile iletişimi sağlayan elçiler hakkında *İsmet*, *İsmetü'l-Enbiyâ* ve *Tenzîhü'l-Enbiyâ* kavramlarıyla, nebilerin günâh işlemekten ve kötülüklerden korunması kastedilir. İlahî hikmetle gönderilen ve insanlık için rehber olan nebiler, Yaratıcı tarafından mucize ile desteklenmiş ve diğer insanlar gibi kötülüklerle dalmamışlardır.² İslâm kelâmında nebilerden günâh sadır olup olmaması problemi tartışılmış, çeşitli din ve kültürler mensup bazı çevreler, nebilerin beşer olmalarından ötürü günâh işleyebileceği ve onların, peygamberlik verilmeden önce şirk inancını bile benimseyebilecekleri görüşünde olmuşlardır.³ Örneğin Hâricîlerin *Fudayliyye* kolu⁴ ile Nafi b. Ezrak (ö.65/684-5)'a tabi olan *Ezarika* fırkası⁵ nebilerin günâh işleyebileceği ve küfre düşebileceği kanaatindedir.⁶ Hatta bazı hâricî anlayışları Âdem, Nuh, Dâvûd, Musa ve diğer bazı nebilerin âyetlerde anlatılan isyan ve günâh çağrıştıran fiilleri işlemeleri küfür, fiske veya büyük günah olduğundan cehennemde ebedî kalmaları gerektiği iddiasında bulunmuşlardır.⁷ *Rafizilere* göre⁸ de nebiler küfür kelimesini izhar edebilirler.⁹ Bu, nebilerin getirdiği vahyin güvenilirliği açısından birçok problemi de gündeme getirmektedir.

İnsanlara dini yaşama konusunda yardımcı olmaları için bizzat kendi toplumları arasından seçilen iyi ahlâklı ve güvenilir olan nebiler, insani hususiyetlere sahip, aynı fizyolojik özellikleri bulunan, aynı zaafı (hastalık, açlık, çocukluk, yorgunluk gibi) paylaşan kendi içlerinden birisini seçerek mesajın daha kolay anlaşılabilir şekilde özümsemesi sağlanmıştır.¹⁰ İsmet niteliği, onların, Allah tarafından, kötülük yapma, günâh işleme ve yalan söyleme hususunda korunduğunu ifade eder. Bu özellik, nebiler için zaruri ve gerekli bir şeydir. Eğer peygamberler günâh işleselerdi, Allah onlara itaati emretmezdi.¹¹ Teologlara göre nebiler korunduğundan nübüvvetten önce ve sonra onlardan kebâir ve seğâir sadır olmaz. Bazı *zelle* türünden hataları sehven işleyebilirler.¹² Nefreti gerektiren değil de sadece sevabın farklılığına sebep küçük günâhların nebilerin görevine engel bir durum olmadığından câizdir. Sevap azlığı veya fazlalığı nebilerin sıdkını engelleyen veya nebilik görevine hâlel getirebilecek bir durum değildir.¹³ Yani Peygamberler insan olma bakımından nübüvvet vazifesine zarar vermeyen birtakım küçük günâhlar veya hatalar işleyebilirler. Mucizeyle desteklenen nebiler bütün şirk çeşitlerinden putlara tapmaktan, habis ruh ve şeytanların kötülüklerinden korunmuştur.¹⁴ Onlarda cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlâk, yaratıklara mer-

¹ Ebû Nasr M.el-Farabî, *İhsâu'l-Ulûm*, Nşr:Osman M.Emin, y.y., Kahire; 1931, s.71-2; S. Şerif Cürcanî, *et-Tarifât*, Tahk:İbrahim el-Ebyarî, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut; trs., s.124; İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz: S. Uludağ, İstanbul; 1983, 2/1073; Sadeddin et-Taftazânî, *Şerhu'l-Makasid*, Tahk:A.Umeyra, Beyrut; 1989, 1/5.

² F. Râzî, *el-Mebâhisü'l-Meşrikiyye fi'l-İlmi'l-İlâhiyât ve't-Tabîyyât*, Ed: M. El-Bağdadi, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut; 1990, 2/555 vd.

³ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, Takdim: M. Hicazi, Mektebetü'l-Hancı, Kahire; 1986, s.37; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, Çev:İ.Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul; 2013, 2/4, 8; S.Şerif Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakif*, Çev: Ö. Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul; 2015, 3/490.

⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Darü'l-Fikr, Beyrut; 1981, 3/7.

⁵ Abdulkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Tahk:Ebû Muhammed b. Ferid, Mısır;trs., 1/104, 108, 123.

⁶ Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *Kitabu Makalatü'l-İslâmiyyin ve İhtilafü'l-Musallin*, Tash: H. Ritter, Wiesbaden; 1980, s. 101; Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakif*, III/490; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, 2/4 vd.

⁷ Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabstratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, Tahk:H.Atay-Ş.Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara; 2004, 1/389; II/380.

⁸ Rafiziler, teşbih ve teşhime düşen Gulat-ı Şia, batini bir gruptur. Mustafa Öz, "Rafiziler", DİA, İstanbul; 2007, cilt: 34, s. 396-397.

⁹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.38-39; Râzî, *el-Muhassalu'l-Efkârî'l-Mütekaddimin ve'l-Müteahhirin mine'l-Ulemâ ve'l-Hukemâ ve'l-Mütekellimin*, Çev: Hüseyin Atay, Ankara Üniv. İlahiyat Fak.Yay., Ankara; 1978, s.223.

¹⁰ Mahmut Çınar, "Peygamberi diğer insanlardan ayıran üç özellik; Vahiy, Mucize ve İsmet", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı:21, s.96.

¹¹ Râzî, *el-Mesâilü'l-Hamsun fi Usulî'd-Din*, Neşr: A.H.Sekka, Kahire; 1989, s.66; *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.42.

¹² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Mizan Yay., Ankara; 2015, 1/288, 12/237; Nureddin es-Sâbûnî, *el-Müntekâ min İsmeti'l-Enbiyâ*, Darü İbn Hazm, Beyrut; 2013, s.29 vd; Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî, *Usulî'd-Din*, Çev:Ş.Gölcük, Kayhan Yay., İstanbul; 2013, s.240 vd; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, 3/488.

¹³ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, 2/240.

¹⁴ Neseî, *Tabîra*, 1/367, 2/41.

hamet vb. gibi ahlâkî erdemler ön plandadır.¹⁵ Allah inancı ve şirk konularında hassas olduklarından ne-biler, diğer insanlara tevhid konusunda da örnek olmuşlardır.¹⁶ Meselâ; Hz.Muhammed'den küfr, kizb, fisk ve dini hükümlerde cehâlet gibi şeyler asla sadır olmamıştır.¹⁷

Nebilerdeki ismetin ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler vardır. Sünnî anlayışın çoğunluğu ile Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf (ö.235/849-50) ve Ebû Ali el-Cübbâf (ö.303/916), nebilerin peygamberlik vak-tinden, Mu'tezile'nin çoğunluğu bulûğa ermelerinden, Şîa ise nebilerle birlikte imamların da doğumla-rından beri ma'sum oldukları görüşündedir. Yani *ismet*, sadece nebilere âit bir sıfat iken Şîi itikadında imamlar da ismet sahibidir.¹⁸

Nebilerin ismeti ile ilgili ilk dönemlerden itibaren eserler yazılmıştır. Örneğin; Ca'fer b. Mübeşşir (ö.234/849) *Tenzihü'l-Enbiyâ* ile Ebû Zeyd el-Belhî (ö.322/934) ve İbnü'l-Lebâd (ö.?)'ın *İsmetü'l-Enbiyâ* adlı eserleri günümüze ulaşmamıştır. Şerîf el-Murtaza'nın (ö.436/1044), *Tenzihü'l-Enbiyâ*; Nureddin es-Sâbûnî'nin (ö.580/1184), *el-Müntekâ min İsmeti'l-Enbiyâ*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210), *İsmetü'l-Enbiyâ*; Celâleddin es-Suyûtî'nin (ö.911/1505), *Tenzihu'l-Enbiyâ an Tesfihi'l-Eğbiyâ* vb. gibi konu ile ilgili birçok eserler yazılmıştır. Bu ve benzeri eserlerde, nebilerin hayatlarında şirke düştükleri ve günâh işledikleri yolunda ileri sürülen belli başlı şüphe, iddia ve eleştiriler aktarılır. Nebilerin günâh işlemek-ten korunmuş oldukları yani ismetleri aklî ve naklî delillerle anlatılır.¹⁹

Sünnî mütekellimler içerisinde nebilerin ismeti konusunda genişçe düşünen,²⁰ Fahreddin er-Râzî olduğu söylenebilir.²¹ Büyük Selçuklu Devleti'nin başşehri Rey'de 543/1149 yılında doğan Râzî, Eş'arî anlayışı âlimlerinden akâid ve kelâm, Şafii âlimlerinden de fıkıh ve usulü öğrendi. Eş'arî kelâmcısı ve şafii fıkıhçısı olarak eğitim gördü. İyi bir şekilde yetişen Râzî, İbn Hatîbü'r-Rey ve İbnü'l-Hatîb, daha çok *Fahreddin er-Râzî* adıyla tanındı.²² Birçok eser yazdı²³ ve 606/1210 yılında Herat şehrinde vefât etti. Râzî'nin Kerrâmîlerce zehirletilerek öldürüldüğü söylenir. Bir rivâyete göre, naaşına zarar verilmemesi vasiyetine uygun olarak Herat yakınlarındaki Muzdâhân köyüne gömülür.²⁴ Diğer bir rivâyete göre Râzî'nin naaşı kendi evine gömülüp başka bir yere defnedilmiş gibi gösterilmiştir.²⁵

Nebilerle inkârcılar arasındaki itikadî konulardaki mücadeleleri açıklayan kelâm ilmi, ilimlerin en şerefli sidir²⁶ diyen Râzî'den önceki kelâm âlimleri geniş bir şekilde kendilerinden önceki mütekellimle-rin metod ve eserlerinden faydalanmışlardı. Râzî ve onu izleyenler daha çok Farabî (ö.339/950) ve İbn Sinâ (ö.428/1037) gibi filozoflara dayanıp onların eserlerindeki görüşlerinden yararlanmışlardır. Felsefi bahisler ile mantığın önemini daha önce anlatan İbn Hazm (ö.456/1064) ile Müteahhirûn Kelâm Döne-

¹⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, Haz: B. Topaloğlu-M.Aruçi, İSAM yay., Ankara; 2005, s.293.

¹⁶ Bakara, 2/21; Nisa, 4/36; Enbiyâ 21/25; Zümer 39/65.

¹⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber*, Marmara Üniv.İlahiyat Fak.Yay., İstanbul;1995, s.73; Nesefî, *Tabşira*, 2/41, 49.

¹⁸ Sâbûnî, *el-Müntekâ*, s.29 vd; Pezdevî, *Usulü'd-Din*, s.240 vd; Şeyh Müfid, *Evailü'l-Makalat*, Tahk: İbrahim el-Ensarî, y.y. Beyrut;1993, s.65.

¹⁹ Ebû'l-Hasan İbn Humeyr, *Tenzihü'l-Enbiyâ amma Nesebe İleyhim Husaleti'l-Ağbiyâ*, Tahk: M. Rıdvan Dâye, y.y., Beyrut; 1990, s.25 vd; Suyûtî, *Tenzihu'l-Enbiyâ an Tesfihi'l-Eğbiyâ*, Tahk: Halid A.Cuma-A. Ahmed Abdulkadir, Mektebetü Darü'l-Gurube, Beyrut; 1988, s.5 vd; Y. Şevki Yavuz, "*İsmetü'l-Enbiyâ*", DİA, cilt: 23, s.141-2.

²⁰ İgnaz Goldziher, "İsmet", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, 5/1124; Galip Türcan, "Peygamberlerin İsmeti Meselesi", *Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, Yıl: 2003, Cilt:2, Sayı:11, s.104.

²¹ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yay., İstanbul; 1985, s.29-32.

²² Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakatu's-Safiiyye*, y.y., Mısır;1964, 8/81; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, y.y., Beyrut; 1977, 4/248; İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, y.y., Kahire;1966, 13/55; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, y.y., İstanbul; 1941, 2/1756.

²³ Râzî, Fıkıh ve usulü, Tefsir, Arap dili ve Edebiyatı, Felsefe ve Mantık, Astronomi, Tıp, Matematik gibi ilimlerde de eserler yazmıştır. İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 4/152; Subkî, *Tabakatu's-Safiiyye*, 8, 81 vd; Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara; 1991, s.41 vd; Y. Şevki Yavuz, "*Fahreddin er-Râzî*", DİA, cilt:12, s. 89-95.

²⁴ İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 4/219.

²⁵ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ bi Ahkami'l-Hukema*, y.y., Kahire;trs., s.190.

²⁶ F.Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l-İlmi'l-İlahi*, Tahk: Ahmed Hicâzî es-Sekka, y.y., Beyrut; 1987, 1/37 vd.

mini felsefe ile mantığı kelâmî meseleler arasına katarak başlatan Ebû Hamid el-Gazâlî (ö.505/1111)'nin açtığı yolda Râzî, zirveye çıkıp kendine has kelâm sistemi kurduğu söylenir.²⁷ Teologlar arasında mantık ilmini bir alet ilmi olmaktan çıkartıp bağımsız bir ilim dalı olarak kabul edenlerden biri de Râzî'dir.²⁸ Onunla Ehl-i Sünnet kelâmî tamamen felsefe ile içiçe olduğundan Râzî, kelâmcı filozofların ilki oldu. Bu yüzden Râzî ile sonrası döneme "*Felsefe ile Memzuc Kelâm Dönemi*" ismi verildi.²⁹

Tefsir ilminde de öneme hâiz olan Râzî, "Mefatihü'l-Gayb" adlı eseri ün kazanmıştır. Bu eserde Râzî, âyetleri tefsir ederken kelâmî açıdan birçok mezhebin görüşlerini ele alır, karşı görüşleri âyetlerle tevil eder. Yaşadığı dönem itibarıyla Mu'tezilî ve Şii görüşleri yeri geldikçe kabul eder, bazen de eleştirir. Böylece *Mefatihü'l-Gayb*, Tefsir'de önemli olduğu gibi Kelâm İlmi açısından da önemli bir kaynak eser olduğu söylenebilir.³⁰

Râzî'ye göre nübüvvet, önemli bir meseledir. Allah'ın gönderdiği elçilere karizmatik kişiliklerinden dolayı onları yüceleştiren ve onlara insanüstü özellikler atfeden düşüncelere karşı onların insan türünden olduğu ama mucize ve ismet sıfatıyla onların desteklendiğini dolayısıyla getirdikleri vahyin, tebliğlerinin her türlü şüphe ve tereddütlerden korunduğunu söylemektedir. O, konuyla ilgili te'lif ettiği "*İsmetü'l-Enbiyâ*" adlı çalışmanın gerekçesini de nebilerin masumiyetini kabul etmeyen, onlara günâh işlemeyi, çirkinliği ve kötülük işlemeyi isnad eden *Haşviyye*³¹ türü akımlara karşı nebileri ve onların getirdiği vahyin korunduğunu kelâmî metodlarla ispatlamak olduğunu belirtmiştir.³²

Yahudi literatüründe Hz.Dâvûd ve Hz.Süleyman hakkında mevcut olan birçok bilginin bir kısmı bazı tarih ve hadis kaynakları vasıtasıyla İslâm kültürüne de girmesi, nebilerin ismet sıfatıyla bağdaşmayan tereddütler oluşturmaktadır. Allah'ın seçtiği ve insanlara rehber olarak gönderdiği nebilerin de insan olma özelliğinden dolayı onlardan günâh sadır olması dinin tebliği ve güvenilirliği açısından da problem teşkil etmekte hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Örneğin Hz.Dâvûd'un Urya'nın eşine meyli ve kocasını öldürtmesi, onun verdiği hükmünde isabet edememesi, Hz.Süleyman'ın atları seyrederken Allah'ı zikretmeyi unutmaması, tahtında cesetle imtihanı ve haset etmesi gibi konularda ismetlerini ihlâl eleştirileri yapılmıştır. Râzî'nin Hz.Davud ve Hz.Süleyman hakkında şüphe ve tereddütlere verdiği cevaplar ve izahlara geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi gâyesiyle *ismet* ve *zelle* kavramlarına göz atılmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.

A. İSMET

Engel olmak, zararları bertaraf etmek ve korumak anlamında asm'den türeyen ismet, ıstılah olarak; *Allah'ın kulunu salim bir yaratılışa sahip kılması, onlara bedenî üstünlük verip, cezalandıracağı kötülüklerden koruması ve engel olması, muzafferiyet ve görüşlerinde kararlılık lutfetmesi, iç huzuru yaratması ve hayırlı işleri yapmaya muvaffak kılması suretiyle kendilerini korumasıdır.*³³ Kur'ân'da 13 yerde geçen *ismet*,³⁴ nebilerin tebliğlerinde yalan söylemekten veya vahyi gizlemekten korunduklarını anlatır,³⁵ on-

²⁷ Uludağ, *Fahrettin Râzî*, s.71-72.

²⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, 3/1140-1.

²⁹ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s.29-30.

³⁰ Lütfullah Cebeci, "*Mefatihü'l-Gayb*", DİA, cilt:28, 348 vd.

³¹ Haşviyye; Dini konularda nassa bağlı kalıp akıl yürütmeyi reddeden, naslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve teccime kadar varan telakkileri benimseyenlerdir. Tahanevi, *Keşşafu Istılahatı Fünun*, Tahk; Ali Rahruc, y.y., Lübnan; 1996, "Haşviyye" madd.

³² Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.37.

³³ Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Tahk:S.Adnan Ravâviri, Beyrut; 1992, "asm" madd; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sâdır, Beyrut; trs., "asm" madd.

³⁴ M. Fuad Abdulbâki, *el-Mucemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul; 1986, "asm" madd.

³⁵ Hakka 69/44-47.

ların diğer sorumlular gibi oldukları,³⁶ tebliğ ettikleri konulardan kendilerinin de mükellef tutulacağı³⁷ ifade edilir. İsmet, nebilerin güçleri ve istidatları olmalarına rağmen günâhlardan uzak kalma melekele-ridir ve onlar tebliğ vazifelerini yerine getirirken –ecelleri geldiyse müstesna– Allah tarafından can emniyeti açısından da korunmuşlardır.³⁸ Böylece *ismet*, Allah'ın nebilerini özel cevherlerle, cismi ve nefsi üstünlüklere sahip kılmakla, onlara sekinet indirmek, gönüllerini her türlü olumsuzluklardan muhafaza etmek suretiyle inayet ve tevfiğiyle, onların söz ve davranışlarında kendilerini lekeleyecek insanların nezdinde yerilebilecek hatalardan korunmasıdır.³⁹

Eş'arî ekolünde *ismet*, Allah'ın nebilerde taatı yaratıp, masiyeti yaratmamasıdır.⁴⁰ Bu, Peygamberi melek seviyesine çıkarıp onun günah iradesini yok ettiği eleştirisi yapılabilir. Mu'tezile'de sadece nebilere has bir sıfat olan *ismet*, kişiyi masiyetten koruyan ve hikmet sahibi olan Rabbin lutfu olan bir özelliktir.⁴¹

Mâtürîdî anlayışında ismet, nebilerin iradesinin yanında onları kötü davranışlardan caydırıcı, hayırlı fiillere yönlendirici bir özelliktir ve ismetin kapsamı büyüdüğünde korku daha da şiddetlenir. Nebiler, diğer insanlardan daha şiddetli bir korku ve endişeye sahiptirler.⁴² Hanefi-Mâtürîdîlere göre nebilerin günâhlardan korunması onları taate zorlamadığı gibi günâh işlemekten de âciz kılmaz, onlardan mihnet de kaldırılmaz.⁴³ İsmete ikrâm olunmuş bir kimse yani peygamber nehye muhatap olmaya daha fazla gereklidir. Nehiy olmazsa ismetin olmasının da bir anlamı kalmaz. O'na her şey mübah olur. Emir ve nehyin ortadan kalkması ismetin anlamını da ortadan kaldırır. Çünkü ismet, emrin yerine getirilmesi, nehyin de sakınılmasından korumaktır.⁴⁴

Şîî literâtüründe ismetin kapsamının geniş olduğu söylenebilir. Onlara göre nebilerle birlikte Hz. Fâtıma ile imamlar doğumlarından ölümlerine kadar küfür ve şirkten, yalan söylemekten, küçük ve büyük her türlü günâhtan ma'sumdurlar.⁴⁵ Şîa'nın Zeydiyye fırkasına göre imâm, âlimdir, ama ismet sahibi değildir. Diğer birçok şîi anlayışına göre nass ile belirlenen bu imamlar bütün günâhlardan korunmuştur, ismet sahibidir. İmamet halka bırakılacak basit bir iş de değildir.⁴⁶ İsmet sahibi olmak, imama, zamanının en faziletli ve en bilgili insanı olarak bakmayı ve onun bu özelliklerini kimsenin bilemediği, yalnızca Allah'ın bildiği şekilde bakılmasını da gerektirir. İmamın kendinden başka denetleyeni yoktur. Onlara göre imamlar hata yapmadıkları için şeriâtın mahfûz, nakledilecek şeyleri hata yapmadan yürütürler.⁴⁷

Mütekellimlerin çoğunluğuna göre Peygamberler dışında hiç kimse ismet sahibi değildir. Allah'ın seçerek gönderdiği mucize ile desteklenen nebiler ismet sahibi, büyük-küçük günâhlardan korunmuşlardır.⁴⁸ Nübüvvetten önce de ilerideki tebliğ faaliyetlerini aksatacak ve zora sokacak, nefret ve tiksinti

³⁶ İsrâ 17/94-95; Enbiyâ 21/8.

³⁷ A'raf 7/6-7.

³⁸ Cürcanî, *et-Tarifât*, "asm" madd.

³⁹ Nureddin es-Sâbüni, *el-Bidâyetü fi Usulî'd-Din*, Neşr: Bekir Topaloğlu, Dımaşk; 1979, s.53.

⁴⁰ Adudiddin el-İci, *el-Mevâkıf fi İlmi Kelâm*, Alemü'l-Kulub, Kahire;trs., s.366; Abdulkahir b. el-Bağdadi, *Usulî'd-Din*, y.y., İstanbul; 1346, s.169; Taftazani, *Şerhu'l-Makasid*, 5/49-50.

⁴¹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, 2/438.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 10/308.

⁴³ Sâbüni, *el-Bidaye*, s.53; *el-Müntekâ*, s.11.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'ân*, 1/224-5.

⁴⁵ İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-İtikâdati'l-İmâmiyye*, s.113, 145, 146; Musevî, *Akâidu'l-İmâmiyye*, 1/43, 2/157.

⁴⁶ Musevî, *Akâidu'l-İmâmiyye*, 1/43, 2/157.

⁴⁷ Şeyh Müfid, *Evailü'l-Makalat*, s.65; Musevî, *Akâidu'l-İmâmiyye*, 1/43, 2/157.

⁴⁸ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, 2/438.

uyandıracak, güvenilirliklerini zedeleyecek kötü huyları olmamıştır.⁴⁹ Fıkıh'ta dinî ve hukukî koruma ve dokunulmazlık anlamıyla terimleşen ismet, Kelâm'da daha çok nebiler hakkında onların günâhlardan korunmuş olduğuyla ilgili kullanılmaktadır.⁵⁰

B. ZELLE

Nebilerin ismeti ile birlikte incelenen zelle (*çoğ;zellât*) kelimesi, “*hata etmek, ayağı kaymak*” manasındaki zell (zülûl) kökünden “*sürçme ve yanılma*” demektir.⁵¹ Istilahta zelle; kişinin irâdî bir kastı olmadan yapılan yanlış veya işlediği hata, işlediği küçük günâh ve sürçmedir.⁵² “Zel/zülûl” kelimesi, üç ayette kuldân sâdır olan zellenin şeytanın tahrikiyle gerçekleştiği açıklanır.⁵³ Bir âyette de içten yapılmayan yeminin kişiyi hak yoldan saptırdığı ifade edilir.⁵⁴ Hadis rivâyetlerinde de zelle kavramı *dil sürçmesi, ayağın kayması ve masumiyet* manasındadır. Meselâ Hz.Peygamber hidayetden zelle kadar sapmaktan Allah'a sığınmıştır.⁵⁵ Hz. Ömer (ö.23/643), âlimin zellesinin İslâm toplumunu sarsabileceğini söyler.⁵⁶ Kelâm literatüründe hebilerin ismeti konusunda zelle kavramı kullanılmıştır.⁵⁷ Zelle, daha çok nebilerin irâdî söz ve fiilleriyle ilgili olarak kabul edilmektedir.⁵⁸ Ebû Hanife (ö.150/767); “*Nebilerin hepsi sağâir, kebâir, küfür ve çirkin hallerden münezzehtirler. Fakat onların zelle ve hataları olmuştur. Hz.Muhammed hiçbir zaman putlara tapmamış, göz açıp kapayacak kadar bile olsa Allah'a asla şirk koşmamış, sağâir, kebâir hiçbir günâh asla işlememiştir*”⁵⁹ diyerek nebilerde zelle ve hataların olabileceğini söyler. Hâricîlerden bazıları Hz.Dâvûd ve diğer peygamberlerin âyetlerde geçen isyan kavramlarına zelle denilmesi kabul etmeyip onların da cehennemde ebedî kalması gerektiğini söylerler.⁶⁰ Eş'arî kelâmcıları, nebilerin küçük günâh işlemelerinin mümkün olup Allah'ın Kitab'ındaki kıssalar bunu ispatladığını, *sağâiri* kişide nefret uyandıran ve uyandırmayan şeklinde ikiye ayırıp, nebilerin nefret çağrıştıran küçük günâhlardan ismet sahibi olduklarından muhafaza edildiklerini, nefret çağrıştırmayacak fiilleri ise işleyebilmelerinin mümkün olduğunu söylerler.⁶¹

Mu'tezilî ve Eş'arî anlayışların *zelle* yerine *sağîre* ve *sağâir* kelimesini kullanmayı tercih ettikleri söylenebilir.⁶² Hanefî-Mâtürîdî gelenek ise daha çok *zell'e* den, nebilerden yanılma veya unutmaya sebebiyle ortaya çıkan küçük günâh, yani yürüyen kişinin çamurda kayması misali herhangi bir kasıt ve art niyet taşımadan ilâhî emre aykırı işlenen fiil anlamışlardır.⁶³ Hanefî-Mâtürîdî âlimlerinin zelleyi kullanması, sağîre'nin küçük günâh sadır olduğuna yol açacağı, bunun da nebilerin ismetine hâlel getirebileceği endişesidir. Bazı nasslarda zelle kelimesinin şeytana nispeti⁶⁴ olduğundan Eş'arî ve Mu'tezilî çevrelerin zelleyi bu sebeple kullanmadıkları tahmin edilmektedir.⁶⁵

⁴⁹ Sâbüni, *el-Müntekâ*, s.29 vd; Pezdevî, *Usulî'd-Din*, s.240 vd; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, 2/438.

⁵⁰ M.Bulut-R.Şentürk, “İsmet”, DİA, cilt:23, s. 134-138.

⁵¹ İsfehani, *el-Müfredat*, “zelle” mad; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “zelle” madd.

⁵² Tahanevi, *Keşşâf*, 2/303; M.Ebû'n-Nur el-Hadidi, *İsmetü'l-Enbiyâ*, Matbaatu'l-Emâne, Mısır; 1979, s.238.

⁵³ Bakara 2/36, 209; Âl-i İmrân 3/155.

⁵⁴ Nahl 16/94.

⁵⁵ Tirmizi, “Daavat” 28; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul; 1981, “Edeb” 103.

⁵⁶ Ebû Abdullah ed-Darimi, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul; 1981, “Mukaddime” 23.

⁵⁷ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.40; Taftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, V/49 vd; Şerif Murtaza, *Tenzihu'l-Enbiyâ*, Emir Matb., Kum; 1376, s.15, 17.

⁵⁸ Mustafa Akçay, “Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri”, *Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24 Yıl: 2011, s.2 vd.

⁵⁹ Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 73.

⁶⁰ Bkz. Neseî, *Tabsıra*, 2/380.

⁶¹ İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitabu'l-İrşad*, Çev: A. Bülent Baloğlu vd., TDV Yay., Ankara; 2010, s.287; Taftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, 5/50-51.

⁶² İbn Fûrek, *Mücerredü makalât*, Neşr: D. Gimaret, y.y., Beyrut;1987, s. 176; Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.39-40.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1, 245; Pezdevî, *Usulî'd-dîn*, s.167; Ebû'l-Berekat en-Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiki'te'vil*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut; 2001, 1/108; B.Topaloğlu-İ. Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul; 2010, “Zellat” madd., s. 350.

⁶⁴ Bakara 2/36, 209; Âl-i İmrân 3/155; Ebû Dâvûd, “Hudûd” 1; Nesâî, “Tahrîm” 15.

⁶⁵ Mustafa Akçay, “Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri”, s. 23 vd.

Küçük günahlardan veya zellelerden nebiler de dâhil uzak kalabilecek kimse yoktur.⁶⁶ Bunlar, şükür ve hamd için olabileceği gibi,⁶⁷ insan olmaları yönünden zellelerden salim olamayacağı içindir ki nebiler onlarla imtihan edilmişlerdir.⁶⁸ Peygamberler, kendilerinin ismet sahibi olduklarını bilmemektedirler.⁶⁹ Onların zelle işlemleri insanlara kusur ve günâh işlediklerinde ne yapacaklarını göstermek, öğretmek ve rehberlik için olmalıdır. Çünkü onlar zelle irtikab ettiklerinde ağlama, yarış, korku ve yöneliş gibi davranışlar sergilemişler, ümmetlerine örnek olmuşlardır. Yaratıcı'nın bu zelleleri ifşa ve ızhar etmesinin bir hikmeti diğer insanlara uyarı ve ikaz içindir. Böylece insanlar nebilerin Allah katındaki konularının büyüklüğüne rağmen işlediklerinden dolayı itaba uğramaktan uzak olmadıklarını bilsinler. Küçük bir sürçme/*zelle* böyle ikaza düçar oluyorsa diğer insanların günâhları da nasıl ikaza müstehak olduklarını idrâk içindir. Ya da Allah nebilerin durumlarında gafil olmadığını ve kendisinden hiçbir şeyin gizli olmadığını bildirmek için zelleleri kitabında anmış da olabilir.⁷⁰ Bu görüşü müfessir Zemahşeri'de (ö.538/1144) de görürüyoruz. Nebilerin küçük günah işlemlerindeki hikmet ümmetlerinin ibret ve ders almaları içindir. O'na göre Yaratıcı şöyle der gibidir:

"*Bakınız ve düşünüp ibret alınız ki, sadece küçük günah/zelle işlemesi mümkün olan ma'sum nebimi bu gibi ağır sözlerle nasıl kınıyorum, o halde siz de, bırakın büyük günaha- cesareti, küçük günahları işlememe konusunda asla rehavete kapılmayın*".⁷¹

Zelleler, velayeti yani Allah'a yakınlığı ortadan kaldırmayıp kişiyi imandan çıkarmadığını dolayısıyla günâh işleyen kişinin imandan çıkacağını söyleyen Hâricilerin iddialarının doğru olmadığını öğretmek gibi bir hikmeti de vardır. Mu'tezile anlayışında Allah'ın küçük günâhtan ötürü azab etmeyeceğini onların zaten bağışlanmış olduğunu iddia etmeleri böylece nebilerin *zelle* yani küçük günâh işlediklerinde çok korkmaları onların bu iddiasının da yanlışlığını göstermektedir. Eğer küçük günâhlar bağışlanmış olsaydı nebiler bunu bilirler, Allah'a hemen dönüp çok ağlayıp, tevbe istiğfar etmezlerdi.⁷² Çünkü nebilerden, sağâir/*zelle* sadır olması sehiv, nisyan, evla olanı terk ya da helâlin haramla karışması sebebiyle vuku bulmuştur.⁷³ Nebilerin zelleleri faziletli olanı terketme şeklinde anlaşılmalıdır.⁷⁴ Zelle kelimesi, sehiv, hata, nisyan gibi kasıtsız davranışları kapsadığından, bunlarla zelle arasında kapsam ilişkisi vardır. Hataların hepsi zelle olabilir ama her zelle hata olmayabilir; çünkü zelle sehiv, nisyan, hata olduğu gibi evlâ ve efdal olan fiili terketmek de olabilir. Kelâmî kavram olan zelle, sağire, sağâir, taksirat ve aserât gibi kelimelerle de ifade edilmektedir.⁷⁵

C. HZ. DÂVÛD'UN İSMETİ KONUSUNDA YAPILAN ELEŞTİRİLER

Hz.Dâvûd'un günah işlediği ve ismetini ihlâl ettiği konusunda birçok eleştiriler yapılmıştır. Râzî'nin "İsmetü'l-Enbiyâ" adlı eserinde bu eleştirilere verdiği cevaplar şu şekilde sıralanabilir.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.525, 526.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.522.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/288; *Tevhid*, s.525, 526.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/204-206.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/314-315.

⁷¹ Bkz. Muhammed b.Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakakik-ı Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Evavil fi Vucuhi't-Te'vil*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut;trs., 3/91.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/288.

⁷³ Ş.Semerkindî, *es-Sahâifu'l-İlâhiyye*, Neşr: Ahmed A.Şerif, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt; 1985, s. 436 vd.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/237.

⁷⁵ Mustafa Akçay, "Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri", s.23 vd.

C.1. URYA'NIN EŞİNE MEYLİ

Kur'ân'ın "*Sana davacıların haberi geldi mi?*"⁷⁶ sözü ve sonrasındaki âyetler Hz. Dâvûd'un günâh işlediği izlenimi verdiği söylenmektedir. O'nun, bir kadına meyli olduğu ve onu elde etmek için kocasını öldürttüğü iddia edilerek eleştirilmiştir.⁷⁷

Râzî, Hz. Dâvûd'un Urya'nın eşine âşık olduğu, kocasını öldürerek bu kadınla evlendiği şeklinde müfessirlerin naklettiği isrâiliyyât⁷⁸ türünden hikâyeleri asla kabul etmez ve bir nebiye değil en ahlâksız bir melik hakkında anlatılsa bile reddedilmesi gerekirken bu hal bir nebiye nasıl yakıştırılabilir? der. Yine Râzî, Urya'yı öldürmek onun eşi ile evlenmekten daha ağır günâh iken nasıl olur da Allah en büyük günâhı anmayıp daha hafifini anıyor? diyerek katillik, bir başkasının eşine meyl ve âşık olma ile ilgili israiliyyattan delil alınarak yapılan bu eleştirileri tutarsız bulmaktadır.⁷⁹

Râzî'ye göre sûre, başından sonuna kadar nebiliği inkâr edenleri kötileyen ve onları yeren âyetler içermektedir. Allah, Hz. Dâvûd'u övgüyle güzel özelliklerle andığından müfessirlerin rivayet ettikleri konular bu âyetlerle de çelişmektedir.⁸⁰ Hz. Dâvûd'un güçlü olduğu belirtilir.⁸¹ Râzî'ye göre bu güç, dini yönüdür. Hz. Dâvûd, hükümdarlığın ve peygamberliğin birlikte verildiği elçidir. Diğer kuvvetler kâfir meliklerde de vardı. Hiçbiri bu yönü ile övgüyü layık görülmemişlerdi.⁸² Hz. Dâvûd'da olan bu din kuvvetinin anlamı; kulluk görevlerini ifada özen ve günâhlardan kaçınmada itina ve ciddiyet olmalıdır.⁸³ Allah kâfirlerin sözlerine sabretmesini Hz. Peygamber'e öğütlerken "*Ey Muhammed! Onların söylediklerine karşı sabret. Güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla. O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi*"⁸⁴ âyetiyle Hz. Muhammed'e azim nebilere uymasını emretmektedir. Râzî, Hz. Dâvûd'un günâhlardan kaçınmada itina ve ciddiyette kuvvetli olduğu kesin olduğuna göre fuhşiyat ve cinayetten kendini dizginleyemeyen biri için bu kuvvetten hiç söz edilebilir mi, Hz. Muhammed'e böyle birine uy, denilebilir mi? diye sormaktadır.⁸⁵

Allah Hz. Dâvûd'u "*أَوَّابٌ*/Evvab" sıfatıyla anar.⁸⁶ Râzî'ye göre bunun anlamı, kendini tamamıyla Allah'a zikretmeye vermek, tam anlamıyla O'na yönelmektir. Râzî, böyle konumdaki bir kulun günâhların en büyüğü üzerinde ısrar etmesi de muhal olduğunu söyler.⁸⁷ Yine Râzî, Allah Hz. Dâvûd'la ilgili "*Onunla beraber tesbih etsinler diye dağları ve toplanan kuşları Dâvûd'un emrine verdik. Onların her biri evvabtı*"⁸⁸ derken bütün bu özellikleri Allah cinayet ve zinaya vesileye araç için vermiştir denilebilir mi? diye sorgular.⁸⁹ Diğer bir delili de gündeme getiren Râzî'ye göre avlanmanın her çeşidi ona haramdı. Kuşlarda ondan emin olurlardı. Râzî, kuşların bile kendisinden emin olduğu birinden bir müslüman nasıl olurda karısı hakkında emin olamaz? diyerek çıkarımda bulunmaktadır.⁹⁰

⁷⁶ Sâd 38/21.

⁷⁷ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.111-2; Sâbûnî, *el-Müntekâ*, s. 135-136; Şerif Murtaza, *Tenzihu'l-Enbiyâ*, s.127 vd; İbn Humeyr, *Tenzihü'l-Enbiyâ*, s.27 vd.

⁷⁸ İsrâiliyyât; Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen nassları açıklama mahiyetinde gerçek olma ihtimâli fazla mümkün olmayan efsane, kıssa, olay veya bilgiler.

⁷⁹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.111-2.

⁸⁰ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.111-2.

⁸¹ Sâd 38/17.

⁸² Bakara 2/251.

⁸³ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.112.

⁸⁴ Sâd 38/17.

⁸⁵ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.112.

⁸⁶ Sâd 38/17.

⁸⁷ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.111-2.

⁸⁸ Sâd 38/17-18.

⁸⁹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.111-2.

⁹⁰ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.111-2.

Allah “*Ona hikmet ve hakla batılı ayıran söz (hüküm verme) yeteneği verdik*” kavliyle Hz. Dâvûd’a hikmet verildiğini söylemektedir.⁹¹ Hikmet; ilim ve amel yönünden herşeyin kemal ve mükemmelliği kapsayan bir kavramdır.⁹² Râzî, Allah en yakın arkadaşını evlilik ve âile mahremi gibi özel bir konuda en azgın şeytanın bile yapmaktan çekineceği bir konu üzerinde ısrar edene nasıl hikmet verdiğini söyleyebilir? der ve hikmet sahibinden böyle şeylerin olamayacağını delillendirmeye çalışır.⁹³ Allah Hz. Dâvûd’u bu güzel sıfatlar ve hikmetle zikrettiğine göre hakkında ileri sürülen eleştirileri de hükümsüz kılmaktadır.⁹⁴

Râzî, Allah Hz.Dâvûd için; “*Seni yeryüzünde halife yaptık*”⁹⁵ demesi övgülerin en güzeli değil mi? der. Yapılan bu eleştirilere bakılırsa yeryüzü halifeliğinin Hz.Dâvûd’a verilmiş sebebi cinayet ve fuhşiyat teşebbüsü olması gerekir. Bu ise akli başında birinin diyebileceği bir şey bile değildir.⁹⁶ Râzî’ye göre Allah Hak Rasül hakkında “*Şüphesiz onlar, bizim katımızda hayırlı, seçkin kimselerdendir*”⁹⁷ âyetinde geçen “seçkin” ve “hayırlı” lafızları bütün fiil ve terkedilenleri içermektedir. Burada câiz olduğu durumda herhangi bir şekilde istisna yoktur. Dolayısıyla bu âyet nebilerin günâh işleme ihtimâlini de ortadan kaldırmaktadır.⁹⁸ “*Şüphesiz bizim katımızda onlar, mustafayne’l-ahyar/hayırlı, seçkin kimselerdendir*”⁹⁹ denilmesi ve Hz.Peygamber’in “*Dâvûd yalnız kendi elinin emeğini yerdî*”¹⁰⁰ şahitliğiyle başkasının alınterini bile kul hakkı görerek yememeye özen gösteren seçkin, hayırlı kişiye büyük günâh ve çirkinliğe teşebbüs eleştirileri bütün bunlara zıttır. Normal birine bile yakıştırılamayacak memnû aşk ve cinayet gibi fiiller Hz.Dâvûd’a nasıl yakıştırılabilir?¹⁰¹

Yine Râzî’ye göre Hz. Dâvûd’un Allah katında “*Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır*”¹⁰² kavliyle yakınlık ve güzel yer olması bir başkasına aşk ve katillikle asla uyuşmaz. Râzî, yukarıda sayılan bütün bu açıklamalarla Hak nebi Hz. Dâvûd’un cahiller tarafından kendisine isnad edilen şüphe ve eleştirilerden uzak ve münezzehe olduğu hakikatı sabit olduğunu söylemektedir.¹⁰³

Urya hikâyesinin rivabetine Râzî, ortaya konulan bu açık deliller ile fesadın artık kökünün kesilmesi vaciptir, der. Yine Râzî, âlimlerin ittifakıyla haber-i vahid zann ifade eder ve bu çeşit haberden de ancak ameli sahada istifade edilebilir,¹⁰⁴ bu meseleler de ameli konular ile ilgili olmadığından onların rivayetleri her cihetten tutarsızdır,¹⁰⁵ demektedir. Râzî, Urya hikâyesindeki görüşünü delillendirmek için Hz.Ali’nin şu sözünü de nakleder; “*Kim size hikâyecilerin rivâyet ettiği şekilde Dâvûd olayını hikâye ederse ona nebilere iftira cezası olan ikiyüzaltmış sopa vururum.*”¹⁰⁶ Râzî, Hz. Dâvûd’un duvara tırmananların niyetlerinin kendisini öldürmek olduğunu zannetmişti. Böyle olmadığını anlayınca bu sû-i zannından dolayı pişman olup mağfîret istediğini belirtmektedir. Nebiler, küçük günah ve zelleleri çok

⁹¹ Sâd 18/20.

⁹² Isfehâni, *el-Müfredat*, “hkm” madd; İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, “Hkm” madd.

⁹³ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.119; *Mefatihü’l-Gayb*, 22/195 vd.

⁹⁴ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.111.

⁹⁵ Sâd 38/26.

⁹⁶ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.112.

⁹⁷ Sâd 38/47.

⁹⁸ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.44; *Mefatihü’l-Gayb*, 3/8.

⁹⁹ Sâd 38/46-47.

¹⁰⁰ Buhari, “Enbiyâ” 37; “Büyü” 15; “Tefsîr” 17/6.

¹⁰¹ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.111-2.

¹⁰² Sâd 38/25.

¹⁰³ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.111-2; *Mefatihü’l-Gayb*, 22/195 vd.

¹⁰⁴ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.160; *Mefatihü’l-Gayb*, 15/57-8.

¹⁰⁵ Necm 53/28; Râzî, *Esâsu’t-Takdis fi İlmi’l-Kelâm*, Terc:İ.Coşkun, İz Yay., İstanbul; 2004, s.194.

¹⁰⁶ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.111-113.

büyük telakki ederek ağlama, yakarış, tevbe ve istiğfar sebebi görürler. “*Biz de bunu ona bağışladık*”¹⁰⁷ âyeti de bu su-i zannından sonra Allah’ın onu bağışladığını anlatır.¹⁰⁸ Râzî, büyük gücü ve saltanata rağmen onlardan intikam almayıp ders vermeyen Hz.Dâvûd’un mükemmel ahlâkının yanında birazda ucbe kapılabileceğinin ihtimâl dâhilinde olduğunu söyler. Belki de mağfiretinin sebebi bu zelle olabilir. Çünkü ucbe, helâk sebeplerindedir.¹⁰⁹ Dinî yaşamada güçlü ve sağlam, Allah’a yönelen ve onu çok anan, kendisine hikmet verilen, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti olan, Allah’a yakın olan ve güzel bir gelecek kazanmış bir nebinin zina ve katillik gibi büyük günahların ondan sadır olması asla düşünülemez. Bu âyetlerde zellatlara bile delâlet eden hiçbir delil yok diyen kanaate Râzî, bunun nebilerin ismetine hâlel getirmeyen güzel bir görüş olduğunu dile getirmektedir.¹¹⁰

Râzî, Hz. Dâvûd’un küçük günâh işlediğine dâir delâlet var mı? sorusuna Hak Ehli’nden yani sünî anlayışın çoğunluğunun görüşünün “*nebilere zelle türü hataların mümkün olduğu*” şeklinde olduğunu belirtir.¹¹¹ Örneğin sünî ekolün önemli âlimlerinden Mâtürîdî, bazı tefsircilerin tutarsız, mesnedsiz rivayetlerini asla kabul etmez. Sadece birini zelle türünden kabul ederek Hz. Dâvûd’un tövbe ettiğini söyler. O da şudur: Hz. Dâvûd bir gün evindeyken yanına kuş yaklaşmış, kuşu çok beğenen Hz. Dâvûd, kuşu yakalamak için mihrabın üzerine çıkmış ve bu sırada güzel bir kadına gözü takılmış, onu çok beğenmiş. Hz.Dâvûd’un kadını bir anlık görmesi ve kadının güzelliğinden etkilenerek ona meyletmesi sözkonusudur. Kalbinin meyli ise Hz. Dâvûd’un elinde olmayan engellenemez bir durumdur. Kınanması bundandır. Mâtürîdî’ye göre hata bağışlanmaya konu edinen¹¹² bir günah çeşidi değildir. Yani hata günah statüsüne girmez.¹¹³ Mâtürîdî, kişinin gayri ihtiyari meyletmesi normalde günah olmamasına rağmen bir nebiye yakışmayacağı için Hz. Dâvûd’un kınandığı görüşündedir. O’na göre nebiler sıradan insanlardan farklı olarak en küçük şeyler sebebiyle bile hesaba çekilmektedirler.¹¹⁴ Dolayısıyla bu âyetlerin Hz. Dâvûd’un günâhına kesinlikle delâlet etmediği anlaşılmaktadır.

C.2. HÜKMÜNDE İSABET EDEMEMESİ

Hz. Dâvûd hakkında diğer bir eleştiri de onun hükmünde isabet edememesi denilmiştir. Eğer O, verdiği hükmünde isabetli olsaydı Allah “*Biz hüküm vermeyi Süleyman’a kavratmıştık. Zaten her birine hükümler ve ilim vermiştik*”¹¹⁵ âyeti ile Hz.Süleyman’ı özel olarak birlikte zikretmezdi, denilerek Hz. Dâvûd hükmünde isabet edememesiyle eleştirilmiştir.¹¹⁶ Râzî’ye göre vahiyle gelen bir hükümde nebi ile ilgili bir isabetsizlik asla sözkonusu olması düşünülemez. Belki ictihadî bir durum sözkonusudur. Her iki peygamber de vahyin getirdiği ölçülerden hareketle kendilerine bağışlanan ilim ve hükmetme yeteneğine dayanarak kendi ictihadlarıyla karar verdiler. Böyle bir hüküm, vahyi ölçü almakla beraber bir vahiy değildi. Nebi ictihad eder mi edemez mi tartışmasında Râzî, vahiy olmayan konularda “nebilere de ictihad edebilir” görüşündedir. Dâvûd (a.s.) verdiği o hükümle, Allah tarafından görevlendirilmiş, daha sonra Allah, sadece Hz.Süleyman’a vahyetmek suretiyle bunu neshetmiş ve bu neshi Hz.Dâvûd’a bildirmesini ona emretmiş olabilir. Böylece gelen bu yeni hüküm, her ikisinin en hükmü olmuş olabilir. Sonrasında

¹⁰⁷ Sâd 38/25.

¹⁰⁸ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.112.

¹⁰⁹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.112.

¹¹⁰ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.112.

¹¹¹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.112; Meselâ Ebu Hamid el-Gazâlî (ö.505/1111), Hz.Davud’un Urya’ya meylini “zelle” olarak vasıflandırır. *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev: A. Serdaroğlu, Bedir Yay, İstanbul; 1974, 3/809 vd.

¹¹² Ahzâb 33/5.

¹¹³ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.540-541.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/233-4.

¹¹⁵ Enbiyâ 21/78-79.

¹¹⁶ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.119.

gelen “*Her birine hükümler ve ilim vermiştik*”¹¹⁷ âyeti her ikisinin de hükmünün doğru olduğunu göstermektedir. Yani Hz.Dâvûd ve oğlu Hz.Süleyman, Allah’ın onların hükmüne şahit olduğunu açıklayarak, her ikisinin hükmünün doğru olduğunu, her ikisinin de yanlış yapmadıklarına işaret etmektedir. Bu durumda hükümde isabetsizlik sözkonusu olmamaktadır.¹¹⁸ Râzî’ye göre Hz.Süleyman’ın özel şekilde âyette zikredilmesi Dâvûd (a.s.)’ın tersi bir durum içinde olduğu anlamına gelmez. Burada özel olarak onun isminin zikredilmesinde ihtimâl ki iki fayda olabilir. *Biri*, davalıların anlattıkları ve bilgiler birbiriyle çakıştığından Hz. Dâvûd duraklamıştı. Ancak Süleyman (a.s.) duraklamadı. *Diğeri*, Hz. Dâvûd olayı bildiği halde fetva vermemişti. İhtimal oğlunu denemek için fetvayı onun verip hükmünü görmeyi arzuluyordu.¹¹⁹

Râzî’ye göre Hz.Süleyman’ın âyette özel olarak olayın kendisine anlatıldığının zikredilmesi babasının sevinmesi, derecesinin yüceltilmesi hikmetine de dayanabilir. Yine Râzî, Hz.Dâvûd’un adının burada zikredilmemesi de hukûkî konuları ince ayrıntılarıyla bilmesiyle meşhur oluşundan olduğunu söylemektedir. Meselenin cahili olduğu ve yanlış hüküm verildiği zannına kapılmaması için Allah hemen arkasından; “*Her birine (Dâvûd ve Süleyman’a) hüküm ve ilim verdik*”¹²⁰ diyerek yüceltmektedir.¹²¹ Dolayısıyla Râzî’ye göre Hz. Dâvûd’un hükmünde isabet edememesi gibi bir durum yoktur. Kendisine dört büyük kitaptan biri Zebur verilen¹²² Hz. Dâvûd’a demiri yumuşatma mucizesinin yanında¹²³ kendisine verilen Kitab’ı güzel sesiyle okuması¹²⁴ ve Allah’a zikretmesi methedilmiş,¹²⁵ O’na hem hükümdarlık hem de hikmet verilmiştir.¹²⁶ Kuşlar yanına kadar gelir, boyunlarını uzatır ve dinler, onunla birlikte Allah’ı tesbih ederlerdi. Dağlar da aynı şekilde onunla beraber tesbih ederlerdi.¹²⁷ Râzî, bu mucizelerin yanında Hz. Dâvûd’a “*hüküm ve ilim verilmesi*” onun ismetine hâlel getirebilecek bütün eleştirileri de hükümsüz kılar, demektedir.¹²⁸ Hz. Dâvûd’un katil olduğu veya öldürmeye göz yumduğu, bir başkasının nikâhlı karısına âşık olduğu gibi zayıf rivâyetlere ve isrâiliyyata dayanan bilgilere itibar edilmemesi gerekmektedir. Hz. Dâvûd ile ilgili âyetlerde zellâtlara bile delâlet eden hiçbir delil yoktur diyen Râzî’nin bu konudaki yorumlarının isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

D. HZ.SÜLEYMAN’IN İSMETİ

Hz. Süleyman hakkında atları seyrederken Allah’ın zikretmeyi kaçırması, tahtında cesetle imtihan edilmesi ve haset etmesi gibi onun ismetiyle ilgili bir takım eleştiriler yapılmıştır.¹²⁹

D.1. ATLARI SEYREDERKEN ALLAH’I ZİKRETMİYİ UNUTMASI

Hz. Süleyman, “*Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalınmış ve soylu atlar sunulmuştu*”¹³⁰ âyetiyle anlatılan akşam üstü atları seyrederken Allah’ı zikretmeyi kaçırdığı konusunda eleştirilmiştir.¹³¹

¹¹⁷ Enbiyâ 21/78-79.

¹¹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 22/195-196 vd.

¹¹⁹ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.119; *Mefâtihu’l-Gayb*, 22/195 vd.

¹²⁰ Enbiyâ 21/79.

¹²¹ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.119; *Mefâtihu’l-Gayb*, 22/195 vd.

¹²² Nisa 4/15-63.

¹²³ Enbiyâ 21/80; Sebe 34/10.

¹²⁴ Nisa 4/163; İsrâ 17/55.

¹²⁵ Sâd 38/17.

¹²⁶ Bakara 2/251.

¹²⁷ Enbiyâ 21/79; Sebe 34/10; Sâd 38/18-19.

¹²⁸ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.119; *Mefâtihu’l-Gayb*, 22/195 vd.

¹²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXVI/204-5; *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.121; Sâbûnî, *el-Müntekâ*, s.151 vd.

¹³⁰ Sâd 38/31-32.

Râzî, Hz.Süleyman'ın “*Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim*”¹³² sözüyle Allah'ı hatırlattığı için atları seyrettiğini söylüyorken nasıl olur da Allah'ı zikri unuttu, denilerek eleştirilebilir, diyerek Hz.Süleyman'ın zikri veya Allah'ı unutma eleştirisini tutarsız ve abes bulmaktadır.¹³³ Râzî'ye göre “ne güzel kuldu”¹³⁴ sözüyle övülen Hz.Süleyman olabileceği gibi Hz. Dâvûd da olabilir. Râzî, anılan en yakın kişi Süleyman (a.s.) olduğundan onun olması daha kuvvetlidir, medhetme sebebi onun Allah'a yönelip tevbesiyle O'na dönmesidir, demektedir.¹³⁵

Râzî'nin Haşviyye'nin görüşü diye naklettiğine göre, Hz. Süleyman Şamlılarla yaptığı savaşı kazanınca bin at ganimet almıştı. Bir gün öğle namazını kıldıktan sonra kürsüsüne oturduğunda atları seyrederken ikindi namazını kaçırdı. Sonra atları geri istedi. “Onları bana getirin” sözünden de kastedilen budur, denilmiştir. Hz. Süleyman onları Allah'a yakınlaşmak niyetiyle kurban etti. “Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı” sözünün de anlamı budur.¹³⁶

Râzî'nin naklettiğine göre Haşviyye'nin görüşlerinde bazı tutarsızlıklar bulunmaktadır. Örneğin, önceki ümmetlerde olmayan beş vakit namazın Hz. Peygamber'e Mi'rac gecesi farz kılınması,¹³⁷ Haşviyye'nin Hz. Süleyman için; “*Öğle namazını kıldı. İkinci namazını kaçırdı da itap işitti*” ifadesi tutarsız görülmektedir. Zaten Râzî'ye göre de âyette anlatılan Haşviyye'nin bu yorumuna delâlet eden bir şey olmadığı gibi aksine olaya aykırı birçok şey vardır. Meselâ; Allah âyetin başında Hz. Süleyman'ı Hz. Dâvûd'a lütuf olarak affettiğini belirtir.¹³⁸ Râzî, atları seyrettiğinde hem ibadeti terkeden hem de Allah'a dönen ve yakınlaşan biri olarak Süleyman'dan bahsedilmesi olur şey değildir, demektedir. “*Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim*”¹³⁹ lafzı gösterir ki Allah'a dönen ve namazı terkeden biri olması muhaldir. Râzî, burada Haşviyye'nin sözüne delâlet eden delil asla olamaz, demektedir.¹⁴⁰

Râzî'ye göre Sâd Sûresi kâfirlerle münazara hakkındadır. Bu hikâyelerden kastedilen mânâ da Hz. Peygamber'e yükümlülüklerin getirdiği zorluk ve ibadet yorgunluklarına sabretmesi emridir. Bu anma nebilerin namazı tekedip dünya sevgisine yöneldikleri açıklaması uygun değildir. Râzî'ye göre âyetin lafzına uygun değerlendirme, at besleme işinin her dinde teşvik edilmiş olmasıdır. Hz. Süleyman oturduğunda gösterilen atları seyretmişti. Bunu da dünya sevgisi için yapmadığını beyan etmişti. Allah onun “*malı, Rabbimi anmama vesile olduğundan dolayı severim*”¹⁴¹ dediğini ve sonra da atların uzaklaştırılmasını istediğini açıklamaktadır. Sonra geri getirilmelerini emretmiş, bu atları sıvazlamaya başlamıştır. Bu sıvazlamaya “kılıçla ayaklarını kesti veya atları kurban etti” yorumuna itiraz eden Râzî'ye göre onun atların bacak ve boyunlarını sıvazlamakla onları onurlandırıp değerlerini göstermiştir. Çünkü atlar o dönemde düşmana karşı savunma ve onları kovmada cihad edenlerin en büyük yardımcılarıydı.¹⁴²

Hz. Süleyman, atları seyrederken Allah'ı zikri kaçırdığı rivayeti üzerinde çoğunluğun tavrını nasıl belirleyebiliriz? sorusuna Râzî şöyle cevap verir; Allah'ın kitabını yorumlarken te'viller ayırır, Allah'ın

¹³¹ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, 26/209-210; *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.121; İbn Humeyr, *Tenzihü'l-Enbiyâ*, s.37 vd.

¹³² Sâd 38/32.

¹³³ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.121.

¹³⁴ Sâd 38/30.

¹³⁵ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.121.

¹³⁶ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.123.

¹³⁷ Bkz.Buhâri, “Salat” 76, “Enbiyâ” 5; Müslim, “İman” 263.

¹³⁸ Sâd 38/30.

¹³⁹ Sâd 38/32-35.

¹⁴⁰ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.123.

¹⁴¹ Sâd 38/32.

¹⁴² Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.125.

kitabı dışındaki bir hikaye konusunda söylenen ayırıcıdır. Âyetlerde bu hikâyeye delâlet eden bir yön yoktur. Aksine zahirî itibariyle birçok açıdan onunla çelişmektedir.¹⁴³

Râzî, Hz. Süleyman hakkında bu ve benzeri âhâd rivayetler nebilerin ismetine hâlel getiremezler, der. Pek çok delil, nebilerin "ismet" sahibi olduklarına delâlet eder ve hiçbir delil, bu hikâyelerin doğruluğuna delâlet etmemektedir. Râzî'ye göre aklî ve naklî bütün deliller nebilerin ismetine delâlet ederken mü'min kişiye düşen de bunlara uymaktır. Dolayısıyla Râzî, sağlam delillere uymak inkârcılardan mı yahudi uydurmalarından mı, israiliyyatdan mı olduğu bilinemeyen hikâyelere uymaktan çok daha iyi olduğunu söylemektedir.¹⁴⁴ Allah Hz. Süleyman'ın "*malı, Rabbimi anmama vesile olduğundan dolayı severim*"¹⁴⁵ sözünü öne çıkardığından onun mal ile meşguliyetten Allah'ı unutması asla sözkonusu olmadığı söylenebilir.

D.2. CESETLE İMTİHAN EDİLMESİ

Hz. Süleyman "*Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi*"¹⁴⁶ âyetine göre tahtına konulan bir cesetle imtihan edilmesi ve hata etmesiyle eleştirilmiştir.¹⁴⁷ Râzî, konu ile ilgili âlimlerin yorumlarını şöyle sıralar;

Râzî'nin verdiği birinci yoruma göre Hz. Peygamber; "*Süleyman, bugün 90 kadınıma varacağım, hepsi Allah yolunda cihad eden bir yiğit doğuracak, demişti ama inşaallah dememişti. O gün, bütün eşlerine uğrar ama sadece biri hâmile kaldı. O da özürlü doğurdu. Şayet Süleyman "inşallah!" demiş olaydı tümü Allah yolunda cihad eden çocuklar doğuracaktı*"¹⁴⁸ buyurdu. Râzî'nin verdiği bu rivâyete göre Hz.Süleyman cesetle yani özürlü bir çocuk verilmekle imtihan olmuştur. Râzî, bu yoruma göre onun imtihanı veya zellesi inşaallah dememesi yani inşaallah'ı unutmasıdır, demektedir.¹⁴⁹

Râzî'nin verdiği ikinci yoruma göre Hz.Süleyman'ın bir çocuğu olmuştu. Şeytanlar; *Babası gibi ileride belki o da bize azap edebilir, korkuyoruz bundan*, diyerek onu öldürme yollarını aramaya başladılar. Hz. Süleyman bulutlara emretti, onu yüklediler. Rüzgâra emretti, onu uzaklara götürdüler. Hz. Süleyman şeytanlardan korktuğundan bu yola başvurmuştu. Ama çocuk ölüvermişti. O'nun cesedi Süleyman'ın kürsüsü üzerine bırakılmıştı. Râzî'ye göre israiliyyat kökenli olan bu hikâye bâtıldır. Sıhhatini gösteren bir delil de yoktur. Tutarsızlıklarla dolu olan bu tür rivâyetlere iltifat edilmesi de câiz değildir.¹⁵⁰

Râzî'nin verdiği üçüncü yoruma göre Hz.Süleyman çok şiddetli bir hastalıkla imtihan edildi. Sanki hareketsiz bir ceset gibi halsiz düştü. Tahtı üzerinde sanki et ve ruhsuz ceset gibiydi. Bu ifadeler acziyetin şiddetini anlatır. Âyet, *cesedini arşın üstüne attık*, demektir. Kısaltma amacıyla "HE" zamiri burada çıkarılmıştır.¹⁵¹

Râzî, sıraladığı bu te'villerden sonra kanaatinin Hz.Süleyman'ın Allah'tan verilen şiddetli bir hastalıkla imtihan edildiğini, bu yüzden çok zayıflayıp tahtında bir ceset gibi görüldüğünü söylemektedir. Allah'ın onu kudretli ve her şeye hükmetmiş halde iken bela ve musibetlerle denemesi, onun da korku-

¹⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/204 vd; *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.125.

¹⁴⁴ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.125.

¹⁴⁵ Sâd 38/32.

¹⁴⁶ Sâd 38/34.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 22/249 vd; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/208-209; Sâbûnî, *el-Müntekâ*, s.153-4.

¹⁴⁸ Buhari, "Enbiyâ" 40; "Tevhid" 95; "Eymân" 23.

¹⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 26, 208-9; Sâbûnî, *el-Müntekâ*, s.153-4.

¹⁵⁰ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.125-6; *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/204-7

¹⁵¹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.125-6; *Mefâtihu'l-Gayb*, 26/207.

nun şiddetinden tahtı üzerine atılmış cılız bir ceset gibi görünmesi de ihtimâl dâhilindedir. Allah'ı tekrar istiğfar ve hamd ile anan Hz.Süleyman tekrar eski kuvvetine kavuşmuştur.¹⁵² Allah hastalık ve sıkıntılarını, hikmetinin bir tezâhürü olarak, kullarından azâde kılmamış, hatta en büyük belâ ve musibetlere duçâr olan Peygamberler olmuştur.¹⁵³ Çünkü nebiler kötülöklere ve musibetlere sabır konusunda da insanlara örnek olmuşlardır. Bu görüşte olan âlimlerden biri olan Mâtürîdî, nebilere imtihanının diğer insanlara göre farklı olduğunu, onun istiğfarı zelle olabileceği gibi faziletli olanın terki şeklindeki manevi bir durumdan dolayı da olabileceğini belirtir. Hz. Süleyman'ın bir ceset gibi bırakılarak imtihan edilmesinden sonra Allah'a istiğfarla yönelmesinin sebebinin zelle veya gaflet olabileceği asla mümkün değildir, demektedir.¹⁵⁴ Sıkıntı ve hastalıklara sabretmek ise övülmektedir.¹⁵⁵ Râzî'ye göre tahtının üzerine ceset bırakılması konusunda Hz.Süleyman'ın ismetine halel gelecek bir durum sözkonusu değildir. Onun zelleden sonra istiğfar etmesi “*ebrârın hasenâtı, mukarrebinin seyyesi*” sayılır kabilindedir. Bu cümle, iyi kişilerin iyilikleri ile elde ettiği sevap ile Allah'a yakınlık mertebeye elde etmeleriyle Allah'a yakın olanların zellesi, onların Allah'a yakınlık ve yüksek derece kazanma sebebi olması kastedilmektedir.¹⁵⁶ Bunun hikmeti; Allah'tan mağfiret isteğinde bulunmanın dünyada çeşitli hayır ve bereket kapılarının açılmasına vesile olabileceğine delâlet etmesidir.¹⁵⁷ Yani nebiler, zellelerden sonra yaptıkları duâ, tevbe, istiğfâr ve salih amellerle zelleleri hasenata dönüştürmüşlerdir. Böylece onlar zelle irtikab ettiklerinde ağlama, yakarış, korku, yöneliş, istiğfâr ve tövbe gibi davranışlar sergilemişler, ümmetlerine günah işledikten sonra yapılacaklar konusunda örnek olmuşlardır.

D.3. HASEDLİĞİ

Hz. Süleyman'ın Allah'tan “*Ey Rabbim! Beni başışla. Bana, benden sonra kimseye lâyıık olmayacak bir mülk (hükümrânlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!*”¹⁵⁸ duâsıyla kendisinden başka hiç kimseye verilmemiş bir mülk istemesi, bir nebiye yakışmayan hased olduğu eleştirisi yapılmıştır.¹⁵⁹

Râzî'ye göre her nebinin mucizesi dönemindeki insanların genel durumu ile uyumlu olma gerekliliği vardır. Hz.Süleyman'ın devrinde mal, mülk ve saltanat yarışı revaçdaydı. Onun dönemin karakter ve şartlarına muvafık mucize sayılabilecek hükümrânlık istemesi normaldir, bu asla haset değildir.¹⁶⁰

Râzî'nin verdiği bir yoruma göre Hz. Süleyman'ın istediği âhiret mülküdür. O, hastalığından şifa bulunca anladı ki geçici dünya malı, mülkü ve saltanatı yerine Allah'tan sadece kendinde kalacak ve asla başkasına intikal etmeyecek bir mülk yani ahiret mülkünü istedi. Bu duânın mahiyeti de budur.¹⁶¹ Aynı kanaati belirten Mâtürîdî, dünyada fakirliği ve sıkıntıyı tercih etmek nebilere genelinde istediğidir. Burada Hz.Süleyman'ın isteğinin âhiret mülkü olması kuvvetle muhtemeldir, der.¹⁶²

¹⁵² Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.125 vd.; *Mefatihü'l-Gayb*, 26/207.

¹⁵³ Bkz. Buhâri, “Merdâ” 3; Tirmizi, “Zühhd” 57.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 22/251 vd.

¹⁵⁵ Bakara 2/177.

¹⁵⁶ M.Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, İhyâu türâsi'l-Arabî, Beyrut; trs., 1/309.

¹⁵⁷ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.125-6; *Mefatihü'l-Gayb*, 26/207.

¹⁵⁸ Sâd 38/35.

¹⁵⁹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.126; Sâbûnî, *el-Müntekâ*, s.155; Şerif Murtaza, *Tenzihu'l-Enbiyâ*, s.139 vd.

¹⁶⁰ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.126.

¹⁶¹ Râzî, *İsmetü'l-Enbiyâ*, s.126.

¹⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 22/253-4.

Râzî, diğer bir yorumu verirken Hz. Süleyman sanki “*Allahım, bana dünya nimetlerinden en yüksek mertebeleri ver ki onlardan sakınmaya sabretme ve şükretmede zorlukların en büyüğüne katlanmada kalayım*” isteğinde bulunmaktadır. Nebiler, başa gelen nimet, hastalık, bela ve musibette¹⁶³ sabır ve şükür konusunda en önde insanlığa örnek olmuşlardır.¹⁶⁴

Râzî’ye göre insanlardan bazıları dünya lezzetlerinden sakınmanın çok zor olduğunu söylerler. Çünkü dünya lezzetleri peşin, veresiye olan ise âhîret nimetleridir. Veresiyenin peşine göre tercihi zordur. Dolayısıyla Hz. Süleyman bu sözü ile Allah’a ibadet mutluluğu yanında dünya malını nasıl küçümseyeceğimi de görsünler demek istemiştir.¹⁶⁵

Râzî’ye göre Allah’a ulaşmanın iki yolu vardır. *Biri*; hiçbir yorgunluk olmadan, sırf bir rahmet ve lütuf olarak daha işin başında Allah’ın onu kendi katına yükseltmesidir ki en mükemmeli de budur. Allah’ın “*kulunu bir gece yürüten*”¹⁶⁶ âyetine göre Peygamber yoludur. *İkincisi*; “*Musa, tayin ettiğimiz zamanda gelince.*”¹⁶⁷ âyetine göre en yüce yolda kulun yürüme gayretidir. Hz. Süleyman Musa (a.s.)’ın şeriatındadır. O, daima yürümekte yani riyazettedir. İnsan fıtratı tecrübe etmediği şeylerden kalben sıyrılmaz. Râzî’ye göre Hz. Süleyman da fıtrattan olan istekle dünya mülküne meyilli olduğundan bu duâ ile¹⁶⁸ *onu tadayım ve içimde yeri kalmasın. Kalbim onunla meşgul olmasın. Kullukta ve ibadette gönlüm mutmain bir halde içimi ve dışımı Sana vereyim, demiş olabilir.*¹⁶⁹

Râzî’ye göre Allah yolunda olanların değişik halleri olur. Bazen tevazu hali ki bu nefislerini hesaba katmazlar. Bazen de içlerinde kibir görürler. Bu hal Hak’la birlikte olduklarını düşünemedikleri andır. Râzî, Hz. Süleyman’ın halinin belki bu hal olabileceğini söyler. Râzî, mütekellimlerin görüşü diye verdiği yoruma göre Hz. Süleyman hiç kimseye verilmemiş bir hükümlerlik istemesi,¹⁷⁰ konusunda Allah tarafından izinliydi. Buna göre Hz. Süleyman bu konuda izinli olduğundan kınanmasını gerektiren bir durum sözkonusu değildir.¹⁷¹ Diğer önemli sünnet mütekellimlerden Mâtürîdî’ye göre nebilerin mülk istemesi onu Allah yolunda kullanacakları için zelle değildir.¹⁷²

Allah krallıkla birlikte nebi olan Hz. Süleyman’a hiç kimsede olmayan kuşdilinin öğretilmesi,¹⁷³ görünmeyen varlıklar; şeytan ve cinlerden istifade,¹⁷⁴ eşyanın sureti veya aslının nakledilmesi,¹⁷⁵ rüzgârın emrini dinlemesi,¹⁷⁶ gibi mucizeler vermiştir. Âyetlerde Hz. Süleyman’ın güzel bir kul olduğu, daima Allah’a yöneldiği, Allah katında büyük değeri ve güzel yeri bulunduğu belirtilir.¹⁷⁷ Onun birçok hikmetlere binâen istiğfar ve duası kabul edilerek bir takım mucizeler verilmesi, o da bunları ilahî hâkimiyetin yeryüzünde gerçekleşmesi için kullandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Dolayısıyla Râzî’ye göre Hz. Süleyman hakkında yapılan bu eleştiriler aklen ve naklen tutarsızdır.

¹⁶³ Bkz. Buhari, “Merda”, 3, Tirmizi, “Zühd” 57, Darimi, “Rikâk” 67.

¹⁶⁴ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.127; *Mefâtihu’l-Gayb*, 26/210.

¹⁶⁵ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.127; *Mefâtihu’l-Gayb*, 26/210.

¹⁶⁶ İsrâ 16/1.

¹⁶⁷ Araf 7/143.

¹⁶⁸ Sâd 38/35.

¹⁶⁹ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.127; *Mefâtihu’l-Gayb*, 26/210.

¹⁷⁰ Sâd 38/35.

¹⁷¹ Râzî, *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.128; *Mefâtihu’l-Gayb*, 26/210.

¹⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 22/251 vd.

¹⁷³ Neml 27/16.

¹⁷⁴ Enbiyâ 21/82.

¹⁷⁵ Neml 27/40.

¹⁷⁶ Enbiyâ 21/81; Sebe 34/12.

¹⁷⁷ Neml 27/15, 16, 19, 20, 27, 34, 40; Sâd 38/30, 40.

¹⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 26/209-210; *İsmetü’l-Enbiyâ*, s.121.

SONUÇ

İslâm kelâmında nebilerden günâh sadır olması problemi “İsmetü'l-Enbiyâ ve Tenzihü'l-Enbiyâ” kavramları ile vahyin güvenilirliği bağlamında tartışılmaktadır. Kelâm ve felsefe âlimi Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210), günâh işlediği ileri sürülen nebilerden; Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın ismetine daîr görüşleri ve eleştirileri müstakil yazdığı “İsmetü'l-Enbiyâ” adlı müstakil çalışması ile ilgili âyetlerin tefsirini açıklarken “Mefâtihu'l-Gayb” adlı eserlerinde incelemiştir. Onların hata ve günâh işlediği hakkında ileri sürülen belli başlı şüphe, iddia ve eleştiriler karşısında Râzî, nebilerin günâh işlemekten korunmuş olduklarını, aklî ve naklî delillerle ispatlamaya ve onlardan büyük günâh ve zulüm sadır olmadığını izah etmeye çalışmaktadır. Nebilerin ismeti, onların vahyi tebliği ve korunmasıdır. Yani Allah hem vahyi hem de seçtiği ve mücizeyle desteklediği elçilerini korumaktadır.

Hz. Davud'un bir kadına meyli olduğu ve onu elde etmek için kocasını öldürttüğü iddia ve eleştirilerine Râzî, bu tür İsrâliyyât türünden haber-i vahid zannî bilgilerin nebilerin ismetine hâlel getirmediği görüşündedir. O'nun hükmünde isabet edememesi eleştirisine Allah'ın ona hüküm ve ilim verilmesi âyetiyle karşı çıkmaktadır. Hz. Süleyman'ın Rabbini zikretmeyi unutması eleştirilerine Râzî, Allah onun “malı, Rabbimi anmama vesile olduğundan dolayı severim” sözünü öne çıkardığından Hz. Süleyman'ın mal ile meşguliyetten Allah'ı unutması asla sözkonusu olmadığını belirtir. O'nun tahtında cesetle imtihanı Râzî'ye göre hastalık ve musibetlerle ceset gibi zayıflaması ve sınanmasıdır. Yine Râzî, O'nun mülk istemesini de nimete şükür konusunda ümmetlere örnek ve hikmet için isteyebileceği gibi dünya mülkü değil âhiret mülkü için olabileceği yorumunu yapar.

Râzî, ismet sıfatının ihlâlini akla getirebilecek nassların yorumu ve eleştirilere Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın ismet sıfatına hâlel getirmeyecek cevaplar vermiş, onun için ismet sıfatının şart ve gerekli olduğunu birçok âyeti delil göstermiş ve savunmuştur. Nebi'nin ismetinin ihlâli gibi durumların nübüvvetten önce gerçekleştiği, mendûbun veya evlâ olanı terk etmek, nasslarda geçen kavramların mecazî olabileceği şeklinde değerlendirilerek nebilerin ismetine uygun olarak yorumlanması tutarlı ve uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Nebilerin günâh işlemediğini ifade etmek pek çok sıkıntılar doğururken, onlardan sadır olan bazı küçük günâh veya zelle işleyip ardından vakit kaybetmeden tevbe istiğfar etmeleri, ağlama, sızlanma ve yakarışları pek çok sıkıntıyı bertaraf etmektedir. Râzî, nebileri beşerüstü bir konumda değerlendirerek yanlış ve batıl bir düşüncelere yönelmek yerine, nebinin de insan olması sebebiyle dini tebliğ dışındaki konularda yanılma ve hatanın mümkün olduğunu, onun bir takım küçük günâh, hata veya zelle yapmış olmasının nübüvvetine herhangi bir hâlel, ismetine zarar vermeyeceğini vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda meleken değil insandan seçilen nebinin hata işlemekten uzak olmadığı anlamındadır. Rahîm, Gafûr, Gaffar, Afûv, Tevvâb vb. Allah'ın isimlerinin tecellîlerini ve ilah tasavvurunun niteliklerini nebiler göstermişlerdir. Peygamber hata yaptığında hemen Allah tarafından uyarılmış, tevbe istiğfar ederek durumunu düzeltmiştir. Allah da onu bağışladığını bildirmiş böylelikle nebi, ümmetine günâhlardan sonra tevbe istiğfar konularında nasıl, ne şekilde ve hangi sözlerle olacağına bile rehber olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, M.F. *el-Mucemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul; 1986.
- Akçay, M. "*Kelâm Literatüründe Peygamber Zelleleri*", Sakarya Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt; XIII, Sayı; 24 Yıl; 2011/2, s.1-33.
- Aydemir, A. *Tefsirde İsrâiliyyat (Hicri Altıncı Asrın Başına Kadar)*, DİB Yay., Ankara; 1979.
- Bağdadi, A. *Usulî'd-Din*, y.y., İstanbul; 1346.
- Buharî, M.İ. *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul; 1981.
- Bulut, M.-Şentürk R. "*İsmef*", DİA, 23. cilt, s.134-8.
- Cürçani, S.Ş. *et-Tarifât*, Tahk; İbrahim el-Ebyarî, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut; trs.
- , *Şerhu'l-Mevakif*, Çev: Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul; 2015.
- Cüveynî, İ.H. *Kitabu'l-İrşad*, Çev: A. Bülent Baloğlu vd., TDV. Yay., Ankara; 2010.
- Çınar, Mahmut, "Peygamberi diğer insanlardan ayıran üç özellik; Vahiy, Mucize ve İsmet", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı: 21, s.95-127.
- Darîmi, E.A. *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul; 1981.
- Ebû Dâvûd, S.E. *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul; 1981.
- Ebû Hanîfe, *el-Fikhu'l-Ekber*, Çev: M. Öz, MÜİF. Yay., İstanbul; 1995.
- Eş'arî, E.H. *Kitabu Makalatü'l İslâmiyyin ve İhtilafî'l-Musallin*, Tash: H. Ritter, y.y., Wiesbaden; 1980.
- Farabi, M. *İhsâu'l-Ulûm*, Nşr; Osman M. Emîn, y.y., Kahire; 1931.
- Gazâlî, E.H. *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev: A. Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul; 1974.
- Goldziher, I. "*İsmef*", MEB İslâm Ansiklopedisi, V. cilt, s.1124-6
- Hadidî, M. *İsmetü'l-Enbiyâ*, Matbaatu'l-Emâne, Mısır; 1399/1979.
- İsfehani, R. *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Tahk: S. Adnan Ravavîri, Beyrut; 1992.
- İbn Bâbeveyh, Ş.S. *Risâletu İtikâdati'l-İmâmîyye*, Çev: E. Ruhi Fiğlalı, y.y., Ankara; 1978.
- İbn Fûrek, *Mücerredü makalât*, Neşr: D. Gimaret, y.y., Beyrut; 1987.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz: S. Uludağ, y.y., İstanbul; 1983.
- İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, y.y., Beyrut; 1977.
- İbn Humeyr, A. *Tenzihü'l-Enbiyâ amma Nesebe İleyhim Husaleti'l-Ağbiya*, Tahk: Muhammed Rıdvan Daye, y.y., Beyrut; 1990.
- İbn Manzûr, C. *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut; trs.
- İbnü'l-Esir, E.H. *el-Kamil fi't-Tarih*, y.y., Kahire; 1966.
- İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-Ulemâ bi Ahkami'l-Hukema*, y.y., Kahire; trs.
- İci, A. *el-Mevakif fi İlimi Kelâm*, Alemü'l-Kulub, Kahire; trs.
- Kadı A. *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*, Çev: İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul; 2013.
- Kurtubî, M.A. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'an*, İhyâu türâsi'l-Arabî, Beyrut; trs.
- Mâtürîdî, E.M. *Kitabu't-Tevhid*, Haz: B. Topaloğlu-M. Aruçi, İSAM yay., Ankara; 2005.
- , *Te'vilâtu-Kur'an*, Tahk; Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınları, İstanbul; 2015.
- Murtaza, Ş.M. *Tenzihu'l-Enbiyâ*, Emir Matb., Kum; 1376.
- Musevî, S.A. *Akâidu'l-İmâmîyye*, y.y., Beyrut; 1982.
- Müslim, *es-Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul; 1981.
- Nesâî, A. *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul; 1981.
- Nesefî, E.B. *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiki't Te'vil*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut; 2001.
- Nesefî, E.M. *Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, Tahk; H. Atay-Ş.A. Düzgün, DİB Yay., Ankara; 2004.
- Öz, M. "*Rafiziler*", DİA, 34. cilt, İstanbul; 2007, s.396-7.
- Pezdevî, E.Y. *Usulî'd-Din*, Çev: Ş. Gölçük, Ehl-i Sünnet Akaidi, Kayıhan Yay., İstanbul; 2013.
- Râzî, F. *el-Muhassalu'l-Efkârî'l- Mütেকaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâ ve'l-Hukemâ ve'l-Mütেকellimîn*, Çev: H. Atay, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara; 1978.
- , *Mefatihul-Gayb*, Darü'l-Fikr, Beyrut; 1981.
- , *İsmetü'l-Enbiyâ*, Takd; M. Hicazi, Mektebetü'l-Hancı, Kahire; 1986.
- , *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l İlimi'l-İlahi*, Tahk; Ahmed Hicazi Sekka, y.y., Beyrut; 1987.
- , *el-Mesâilü 'l-Hamsun fi Usulî 'd-Din*, Neşr: A. Hicazi Sekka, Kahire; 1989
- , *el-Mebâhisu'l-Meşrikiyye fi'l-İlimi'l-İlahiyât ve't-Tabiiyyât*, Ed; M.M. el-Bağdadi, Dâru'l-Kütübü'l Arabî, Beyrut; 1990.
- , *Esâsu't-Takdis fi İlimi'l-Kelâm*, Terc; İ. Coşkun, İz Yay., İstanbul; 2004.
- Subki, T. *Tabakatü's-Şafiyye*, y.y., Mısır; 1383/1964.
- Sâbûnî, N. *el-Bidayetü fi Usulî'd-Din*, Neşr; Bekir Topaloğlu, y.y., Dimaşk; 1979.
- , *el-Müntekâ min İsmetü'l-Enbiyâ*, Darü İbn Hazm, Beyrut; 2013.
- Semerkandi, Ş. *es-Sahâifu'l-İlahiyye*, Neşr; Ahmed A. Şerîf, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt; 1985.
- Suyûtî, C. *Tenzihu'l-Enbiyâ an Tesihî'l-Eğbiya*, Tahk; H.A. Cuma-A. Abdulkadir, Mektebetü Darü'l-Gurube, Beyrut; 1988.
- Şehristani, A. *el-Milel ve'n-Nihal*, Tahk. Ebû Muhammed b. Ferid, Mısır; trs.
- Şeyh M. *Evailu'l-Makalat*, Tahk; İbrahim el-Ensari, y.y., Beyrut; 1993.
- Taftazani, S. *Şerhu'l-Makasid*, Tahk; A. Umeyra, y.y., Beyrut; 1989.
- Tahanevî, Ş.M.A. *Keşşafu Istilahatı Fünun*, Tahk; Ali Rahruc, y.y., Lübnan; 1996.
- Tirmizî, E.İ., *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul; 1981.
- Topaloğlu, B.-Çelebi, İ. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay, İstanbul; 2010.
- Topaloğlu, B. *Kelâm İlimi*, Damla Yay., İstanbul; 1985.
- Türçan, G. "*Peygamberlerin İsmeti Meselesi*", Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt; 2, Sayı; 11, Isparta; 2003, s.91-123.
- Uludağ, S. *Fahrettin Râzî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara; 1991.
- Yavuz, Y.Ş. "*İsmetü'l-Enbiyâ*", DİA, 23. cilt, İstanbul; 2001, s.141-2.
- Zemahşeri, Muhammed b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakakik-i Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Evavil fi Vucuhi't-Te'vil*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut; trs.